

Danilo
Lokar

Tistega jesenskega dne

Prekopali smo našo mamo. Načrtovali so in povlekli, že zakoličili novo pot čez pokopališče in ta nova pot je šla prav čez mamičin grob.

Kaj bo pa rekla mama spodaj? smo se vprašali, tisoč in stotisoč nog bo šlo natančno čeznjo, odmevalo bo in kako različni bodo ti stopajoči koraki, ki pojdejo kar naprej, naprej — in tako smo se odločili.

Tega pa nismo naredili radi, pusti rajnke, naj počivajo v miru! in

vsi so se odmikali, da bi bili zraven, le mene so pehali naprej.

Ali mama ni hotela v grobnico, kakor smo ji bili mimogrede nekoč pred leti namignili in omenili, in rekla nam je naravnost:

»Ne maram!«

V grobnici je bila voda in zaradi tega ni hotela.

»Kaj se bom še po smrti kopala?« je rekla. — »Ne maram!«

Tako smo s trudom ravnali zdaj, ko je prišla ta grenka ura, in uravnavali, kakor smo vedeli in znali. Vsi so se držali od daleč za bregom in pokazali s kazalcem name:

»Ti pojdi!«

Grobokop je delal živo, to sem videl že od daleč, ko sem postal na vratih pred pokopališčem. Zamahoval je z lopato, da je bilo kaj. Izlizana lopata je pobliskovala v jutranjem soncu. Ko sem prišel bliže, sem razločil, da mu tečejo debeli curki potu po hrbtu in prsih. Bil pa je do pasu nag in koža ožgana. Bil je zalit, ognjen mladenič in takšno je bilo tudi njegovo delo.

En grob zraven je bil že prazen, odkopan in tam v strani je ležala nekoliko zveržena in zvita pločevinasta, zaprta rakev. V nji je ležala naša teta, materina po pol sestra, ki pa je umrla med vojsko nekaj let pred materjo.

»Ko boste prišli malo bolj globoko, mi boste povedali,« sem rekel kopaču in videl sem, da razume.

Mamim grob je bil poleg tetinega in kopač je bil že precej globoko, morda do polovice.

Šel sem v stran in se skril v senci za cipresami, da razmislim. Dal mu bom čas, da opravi, sam naj opravi fant, sem razmišljal, pa bo prav in se pogovarjal z bratom o drugih rečeh. Ali sva oba čutila — dajva raje o drugih

rečeh? O Angoli in Etiopiji, o učiteljih, ki zapuščajo pedagogiko in tišče v trgovske pa druge poklice.

Brat je pripovedoval, da noče nihče več biti za grobokopa, češ da je to premalo časten poklic. Časten? sem pomislil. Osem dni je moral prositi našega delavca, da ga je pregovoril, ker so vsi drugi uskočili. Zasluži pa kolikor hoče, saj dela in kopa po vseh okoliških vaseh. Zmerom je zaposlen, dela mu ne manjka, kar lovi se z njim. Kosa božje dekle pa je dobro nabrušena.

Tako sva z bratom klepetala gor, dol, desno, levo, minilo je precej časa ka-li, ko sem se spomnil, da bi pogledal, kaj se godi.

In spet sem odlašal in spet sem omahoval in upal, da mi bo v samem cincanju minil čas in mi ne bo treba stopiti tja do groba.

Ali sem se bal?

Nisem se pravzaprav bal, neka bran, zapora je pa le bila v meni, ki sem upal, zmeraj še upal, da mi ne bo treba prestopiti, ko —

— je pritekla pri velikih vratih na pokopališče moja žena, stekla naravnost k jami, kjer se je bil kopač že popolnoma skrtil, nj ga bilo več razločiti za nanosom in kupi nametane zemlje, in zavpila:

»Zlate plombe se svetijo v soncu, da kar bode v oči! — in je zamahnila z rokami, kakor da je nekaj dosegla in se oprijela.

Nisem si mislil, da bo tako šlo in vsega tega, bil sem nepripravljen, razorožen, in sem se prestrašil.

Umaknil sem se v senco in šepnil:

»Bo, kar bo.«

Ali klicali so me.

Iz daljave sem razločil lopato, ki je narahlo zamahovala v enakomernih gibih in nanašala prst pa pazljivo nekaj odlagala. Zdelo se mi je celo, da nekaj poravnava, in zamislil sem se. Še sem odlašal.

Potem pa sem brez volje in upora zamahedral malo naokoli in prišel prav do kupa zemlje nad dokaj globoko, prazno jamo.

Ker sem ves čas, deloma tudi zaradi sonca, gledal visoko predse, nisem pazil, ne opazil, kaj je pri tleh.

Zdaj sem videl. Ko sem glavo nagnil in sklonil, sem uzrl, da gleda pazljivo vame bela, suha kost ne prevelike lobanje in sprašuje vame iz svojih globokih jam.

Bila je svetla lobanja moje matere in takoj sem opazil tisto plemenito črto, ki je bila tako njena in šla od čela mimo oči dol. Čelo je bilo narahlo vzbočeno. Ali zdaj, ko me je nagovorila po tridesetih letih teme, noči in mraka, sem takoj opazil, da njene tople, rjave oči, ki so takrat ugasnile v teh globokih, velikih jamah, mene nagovarjajo in mi hočejo nekaj povedati.

Kopač mi je razlagal, da je od ne predebele jelovine, iz katere je bila napravljena rakev, ostalo samo nekaj prhljih, malih trsk, tudi od obleke je ostalo samo nekaj revnih, ubogih krp, potem pa je nadaljeval:

»Volneno blago in sploh volna ostane dolgo, vse drugo pa hitreje propada.

Nisem ga več slišal, čeprav je govoril kar venomer naprej, a sprevidel sem vendarle toliko, da ima v svoji obrti velike izkušnje, in ko je govoril na-

prej, sem spoznal, da govori prav iz teh izkušenj in da hoče to podčrtati — moje izkušnje. Že več let prekopuje grobove, kakor danes našega.

Ali moja strašna zamišljenost me ni več izpustila, bilo je, kakor da mi na obe ušesi nekaj trobi in trobenta. Vendar je trobil na vsako uho drug človek, na desno ta, na levo oni drugi. In melodiji obeh govoric in smisel in moč glasu in pomen in namen vsega tega dogajanja so se tako zelo razhajali, da sem bil na pol ogluščen, napol hrom in samega sebe negotov. Ravno hromost me je nekako povezovala in od hipa do hipa sem čutil, da sem vse bolj zvezan. Nisem se mogel prav premakniti in samo strmел sem še — kaj bo, kaj pa zdaj.

Grobar poleg mene je nameščal bele, suhe kosti, kratke, dolge, ploščate, ostre, kakor že, na kup izkopane zemlje. Poznal sem vse to in še več kakor to iz anatomskega inštituta pred več kot šestdesetimi leti, kjer sem se učil in tudi opravljal takrat svoje skušnje (ali izpite, kakor rečejo danes). V anatomskem inštitutu smo takrat te stvari, kosti, jemali iz škotel, jih nameščali po mizah pred sabo, gledali v anatomske atlante in se — kakor v zemljepisu — učili poimenovanj vsake raze, vsake vzbokline, vsake krnice in vsakega kuclja na tisti kosti, ki je bila v preučevanju. Bili so veliki atlanti, ki so bili prepolni latinskih imen in pri skušnjah nam je profesor, medtem ko je zajemal iz škatle ob svoji strani, molel in ponujal v roko kosti vsega človeškega telesa in poimenovati smo morali v gladki, tekoči govorici latinska imena raz, vzboklin, krnic in kucljev. To je bil dokaz, da kost poznaš in da veš, kje se začenjajo na nji kite, vezila, kod teko žile in živci. Skušnje so bile ravno iz anatomije dolgotrajne, natančne in spomnil sem se, da — vstal sem že ob šestih zjutraj — sem se tako truden v naletavajočem se decembrskemu snegu komaj privlekel do doma in legel v posteljo, da se odpočijem, a bilo je kasno popoldne.

Kopač, ki je zlezel iz jame, je prinesel škatlo in nameščal vanjo po svojem določenem redu zdaj te, zdaj druge kose, vame pa je iz prebele kosti lepo oblikovane lobanje iz dveh črnih jam prihajalo polno vprašanj in med vprašanjem, kakor pri skušnji iz anatomije pred več kot šestdesetimi leti, strmelo vame.

»Kaj boš zdaj?«

»Prav praviš, kaj bom pa zdaj?«

Ali veš, sin moj, je udarilo zdaj po meni, kar po sredi, kar po čelu, — ali veš, se spominjaš, da sem prinesla v balo omaro knjig? Se spominjaš, da mi je podaril kot poročno darilo vipavski zdravnik prva dva letnika Ljubljanskega zvona, saj sta mi poleg vseh drugih, ki sem jih imela, prav ta dva manjkala? Kaj je z vsem tem?

V Gorici pri Zanutičevih gospodičnah sem najrajši slonela v oknu in brala. Gledala sem v stolnico, kako so se včasih usipale velike trume ljudi, hodili so k obredom, hodili so od obredov, ven in noter. Pritihotapil se je za moj hrbet starejši stolni kanonik, stanoval je v hiši, in bil z mano prav šegav. Včasih mi je z dlanmi pokril oči in se za mojimi hrbtom smejal:

»Kdo je? Kdo bi le mogel biti ta stric?«

Potem sva se dolgo smejala. Razgrnil je svilen rutico po stopnici pred mano in sedel. Razgovoril se je o tem, kar sem brala, ali ni govoril preveč natančno o tem, streljal je nekako mimo in dobro dolgo nisem uganila, kaj hoče, kam meri. Toliko sem pa le izvlekla, da govori o nekem življenju, ki je iznad ali na drugi strani ali ne vem kje daleč od tega sveta, in postala sem radovedna.

Ko je pozneje prihajal, sem že vedela, kaj bo, in ko sem se nagajivo smejala, se je smejal tudi on z mano, pristrčno sva se oba hahljala in govorila ali samo namigovaje omenjala to, kar je on želel.

Bilo je zmeraj enoinisto, ali ker je bilo zadosti zajetno, ni bilo dolgočasno, nikakor ne, bil je nekak »trans« čez in prek vse te vsakdanjosti. O, koliko vode je steklo v Jadransko morje, preden sem zvedela, bolje razumela, kaj to pravzaprav je. Bila sem še zelenokljuna, mlada ptička, stolni prelat pa stara kanja.

Tistega prelata sem v mestu še nekajkrat srečala in vsakokrat, ko sva se spet videla, sva se enako pristrčno drug drugemu nasmehnila in se potolaženo poslovila.

Dosti, dosti kasneje sem šele razumela, kaj je mislil. Menil pa je, da bi — ko pride tisti čas — življenju pritrnila, v popolni spravi rekla: Da.

Ali to bi se bilo vseeno zgodilo. Ker to sem prinesla že iz vasi in je bilo popolnoma globoko skrito v meni.

Da.

Videla sem to šele, ko sem se poročila. Moj oče je bil silno proti temu, kakor sem si bila izbrala, in se ni hotel pa ni hotel udati. Ko se je pa le uklonil — kasno se je to zgodilo — ko se je pa le udal, je bil samo še žalosten. Žaloval je za svojo — kakor je mislil in ugibal — izgubljeno hčerko.

Poročila sem se konec poletja in že za božič tistega leta sem zbežala spet domu k očetu, da se — kakor sem prestrašena sklenila — v zakon ne vrnem več.

Kako sem se zmotila. Vrnila sem se in imela še polno, celo grešto otrok.

Moj mož je bil nevrastenik in meni se ni nikjer in nikoli sanjalo, kaj je to?

Na božično jutro smo prišli od maše, jaz sem se slačila, ko sem zaslišala pred hišo velik krik, vpitje in razbijanje. Moj mož se je raztogotil, ker ni bil prag na velik praznik pometen, ker ni bila veža pometena.

Morda je bila tudi zimska burja kriva, ki je nanašala smeti, kakor je zavijala in kakor je imela svoje vrtince. Nagajala nam je sploh in smo se morali z njo otepati.

Ali moj mož je norel. Kričal in razbijal je, da sem se ustrašila, in ko so mi povedali, zakaj tako udriha, sem se bala še bolj in sem se zaklenila v spalnico. Čakala sem dokaj dolgo, da se je hiša pomirila, in to se je zgodilo šele popoldne. Ali ostala sem v strahu. Z mrakom sem izpazila pravi trenutek in se izmuznila po stranski poti naravnost domu k očetu.

Pozneje so mi povedali, da se je bil mož pomiril in se celo jokal, ali moj oče ni zinil besede. Potem sem ga spoznala in poznala tudi kasneje. Bil mi je vseskozi dober. Ker je imel v življenju velike izkušnje, je bil v takih hudih

primerih navadno samo razumevajoč, hladen, nikdar se ni silil z ocenjevanjem, kritiko in takimi hudimi stvarmi. Narahlo je pozibaval z glavo sam zase.

Ostala sem teden dni pri očetu. Pa so prišli moževi sli pome in me pregovarjali — boste se privadili, so mi govorili, človek ne more drugače živeti, kakor da se privadi. Kam bi pa prišli, če bi to ne bilo mogoče. In zato se boste privadili. Saj voda, ki hitro vzkipi, tudi naglo uplahne. In zato se boste privadili, privadili.

Šele pozno sem uvidela, da sva se bila ujela vsak po svoje in vsak močno drugače. Njega so se hoteli domači rešiti, pravzaprav samo njegova sestra, njej je bil na poti, dasi se je pozneje poročila in šla od doma. Čisto drugače je bilo z mano. Jaz sem samo in kratkomalo hotela živeti, ali vsaj okušati življenje brez vsakega če in ko bi. Hotela sem poznati slast življenja. Ali da občutiš okus, ki ga življenje ima, moraš plačati. In tako sem začela pribirati novce in večji denar in misliti je bilo treba na to, kako bom, kakor sem dbumela in spoznavala, tudi resnično in pošteno plačala.

Plačevala bom svoje življenje, hm. Zato, da sem hotela okušati, bom poravnala. Nikomur ne bom ostala nič dolžna.

Ali me slišiš, sin?! se je nenadoma obrnila bolj glasno in ostro k meni, in kakor da se je v temnih globokih jamah zganil rdeč plamen in se zasukljaj, sem se zdrznil. Zbodlo me je.

Slišim, kako ne bi slišal? sem rekel in se pripravil, kaj bo prišlo naprej.

Saj sem vedela, da sem dala svoje mlado telo na razpolago bolj ali manj bolnemu človeku, vseeno sem si hkrati tudi rekla: In prav kakor vse drugo, je tudi bolezen del življenja. Velik del, majhen, pravičen, krivičen? Kdo bi mogel odgovoriti! Bila sem zmeraj in skozi in skozi pripravljena služiti vesoljnemu, pa tudi svojemu bivanju in z leti, ko je šla služba naprej in me začela tudi utrujati, sem si domislila, da bi si lahko tudi poiskala pomoči, majčkene pomoči.

Hodila sem v cerkev. Vem, da so hodili v cerkev tudi razni ne blago dišeči butci in večje ali manjše svinje, ki so z dolgimi prsti ropale na očitnosti ali za hrbtom, vseeno, mene to ni smelo motiti ali zavajati, vedela sem. In ni me motilo in ne zavajalo. Iskala sem, kar sem iskala, zase, iskala sem, kar sem iskala po svoji poti. Videla sem to pot in videla sem, kako sem na ti poti sama. Sama, samcata, uh, in zdaj se razgovori.

Nasloniti se! Veš pa, kaj je to? Ali se naslonim na bilko ali se naslonim na hrast, ki je širok, da ga trije korenjaki ne objamejo, ali se naslonim na krtino ali skalnato steno, kakor je gori na Orlovici ali na Podrti gori, to je popolnoma vseeno. Ko sem to spoznala, sem tudi tako ravnala in šlo je veliko lažje. Čutila sem nekako, kako se je teža prevesila, nič več ne leži vse na teh mojih plečih. Le polagoma, lahko se še majčkeno nagneš in še bolj se bo preložilo na tisto drugo stran. To sem tedaj razumela.

Borila sem se proti nesmiselnosti takšne eksistence, kakor se mi je vsiljevala, borila proti večnemu ponižanju. Če sem se spomnila na prelata na Stolnem trgu in na to, kako je prihajal za moj hrbet, da sva se potem smejala in potem načrtovala — »trans« — kar je čez vsakdanjo mero, se mi je milo storilo.

Samo prva leta je šlo z gospodarstvom gladko, potem je začelo škripati, delalo zmerom huje in se škripanje ni več ustavilo. Narobe, oglušela sem, oglušeli so vsi okoli mene od tega škripanja.

Ročna obrt je bila z začetkom stoletja dokončno obsojena, stroj, motor in električni so ji naznanili na glas zadnjo uro in natezali navček.

Inako se mi je storilo, vse sem morala postaviti na glavo. Odpovedala sem Ljubljanski zvon, tako rada sem ga zadnja leta brala, tudi med dojenjem sem na glas brala moderno slovensko liriko, odpovedala Slovensko matico in tudi svojo ljubo Slovenko, tako moško je korakala. —

Moja žena, ki je stala na zgornjem robu jame, je nenadoma zavpila:

»Mleko bo prekipelo!«

Skočila je čez jamo, toliko da se je na robu še ulovila in ni štrbunknila vanjo, a hitela je k velikim vratom in vreščala:

»Hotela sem le videti, koliko zlatih plomb je nesla naša mama na drugi svet. Mislila sem, da so tri, a so štiri! Mleko mi bo prekipelo!« in je tekla.

Nič mi ne bo več mogla pomagati umetnost in toliko tolažbe mi je dajala, nič mi ne bo več vrtela in slikala drugih in drugačnih svetov pred očmi, kakor te, ki me obdajajo, nič več ne bo prihajala višja vera in zaupanje vame od drugod, je nadaljevala mama, samo kar je še ostalo v meni, mi bo dajalo pomoč. Čisto na samo sebe bom poslej navezana.

Mati je govorila zdaj tiše in zdelo se mi je tudi, da bolj zagrenjeno. Niti nisem bil več gotov, ali se obrača name ali momlja le še sama s sabo.

Bila sem preveč skladno ustvarjena, da bi bilo šlo gladko v mojem zakonu. Kako pa. Nisva živela dolgo z možem, ko sem odkrila, da sva ustvarjena popolnoma različno, čisto vsaksebi, popolnoma tuja drug drugemu. Olje in voda, belo in črno. Jaz sem bila, kakor sem pravkar rekla, dovolj skladna, on pa je bil razdražljiv, hitro utrudljiv, vzkipljiv, nekje naklan, napočen.

Seveda sem razumela, da ne bo šlo lahko, ali tudi sem videla, da bom morala iskati neko spravo med nama obema, neko pobotanje, čisto po diplomatsko rečeno, sporazum. Tudi sem videla, da bom morala jaz, prav jaz in samo jaz, zmeraj uravnavati ta sporazum, pomagati mu, da shodi, da živi in ostane sporazum v veljavi.

Zmerom bolj se je premikalo in nagibalo središče in težišče najinega zakona na mojo stran in, velik kakor je bil moj mož, krven, sangvinik, je počasi pred mojim notranjim očesom kopnel in končalo se je tako, da sem ga začela lepo uvrščati med svoje otroke. Tudi zanj boš skrbela, tudi njega boš do kraja preskrbela, oblekla in nasitila.

Morala sem biti prav mirna, ko sem urejala te stvari in bog si ga vedi, neka višja milost se je sklonila nadme in mi dala ta mir. Ta mir sem imela po svojem očetu, vem, on je popolnoma neslišno in skoraj nevidno predel svojo mrežo, ko je snoval svoje kupčije in tudi, ko se je odločal za svoje zakone. Bil pa je trikrat poročen. Zmeraj se mi je zdelo, da gleda oče v življenje, kakor v neko jasno ogledalo in tam vidi vse, v ogledalu, jasno in prozorno.

Jaz življenja nisem zavračala nikoli, tudi obžalovala ga nisem, sprejela sem ga kakor samoposebi razumljivo stvar, o kateri pogovor skoraj ni mogoč, ker, prav to, je zunaj pogovora.

Drugače je bilo pri možu. On je življenje obžaloval, videl je v njem neko temeljito pomoto, ki bi jo bilo treba popraviti, naravnati ali kako. Ne vem, če je v tem svojem čustvovanju, ki je bilo živo žuboreče v njem, prišel kdaj do kraja. Večkrat je strmel predse ure in ure. Kaj je videl pred sabo? Kaj je bilo?

Opazila sem, da ni bil več vzkipljiv. Kam so šli valovi, valovi vetra in burje in vode in morja, kam so se skrili? Včasih, prva leta, je zrasel kakor gora in bruhal, vulkan, vulkan. Bil je ljubosumne čudi in gorje ljubosumnim na tem svetu.

Samo prva leta sem bila ob takih neurjih preplašena, potem nič več. Naučila sem se gledati, opazovati, kam bo šlo, kam se bo izteklo.

Ali govorila sem otrokom: Ta temperament, ta nesrečni temperament! Vse bo odnesel, kakor hudournik, ki mikasti in nori čez bregove in trate.

Ko so pritisnile gospodarske skrbi, ko so gospodarski razgledi kazali iz leta v leto slabše in še slabše, je huda ura popuščala, pokrotila se je. Takrat se mi je začel moj mož, moj veliki, neugnani otrok, smiliti.

Kdo te je spodnesel? sem se vprašala. Ni bil samo čas na delu. Bilo je več dejavnikov. Vsi dejavniki so gledali vsak od svoje strani in tako se je to mogočno deblo počasi zamajalo.

Kako sem morala biti previdna, ko sem urejala vse niti, in vse so bile v mojih rokah. Otroci so bili ubogljivi, nasploh dobri. Ali ta in oni drugi je morda dobil po očetu to in ono črto, ki mi ni bila všeč. Bili so sesedki, bili so ostanki živčnih neurejenosti, ki niso bile moje, a sem jih poznala, dobro sem vedela zanje. Bile so trme pa zahrbtni pohlepnosti, neke sebičnosti, da sem včasih kar gledala, od kod se je to vzelo. Od njega se je vzelo, mojega velikega, neozdravljivo bolnega otroka. Bolezen je hotela živeti še naprej, ni hotela biti zatrta ali celo pozabljena. Če ni imel moj otrok dolgih prstov, je imel pa neko težnost v sebi, ki mu ni dala, da bi se prosto gibal, in ga je vlekla k dnu. Eden od otrok mi je rekel: Dva kvintala svinca imam zavezanega okoli srca. Ta dva kvintala me vlečeta k tlom. Bili so očetovi sesedki, nevrastenikovi sadovi.

Bila sem anarhično ustvarjena, bila sem anarhistka. Nič nisem imela sorodnega s svojimi po pol sestrami, po pol brati. Tudi z možem nisem imela v tem pogledu nič skupnega. Razhajali smo se, bili smo ločeni. Jaz sem njihove misli in stališča pregledala in razumela, ne pa sprejela, ali oni mojih misli in stališč ne samo da niso razumeli, še vse manj pa sprejeli. Bila sem brez predsodkov, predsodkov nisem poznala in zelo zelo jih je to razočaralo.

Seveda se je zmeraj začelo pri lastnini. Lastnina je bila sveta, lastnina je bila nedotakljiva, lastnina je bila cilj in smoter vseh hrepenenj in tudi sanj. Imeti, samo imeti, zajahati lastnino, svojo last, kakor mulo, kakor konja.

Ne da bi ne bila vedela, kaj lastnina v mojem času in v mojem prostoru pomeni. O, dobro sem vedela in dobro videla, kako se je držijo z ostrimi kremplji in globoko notri. Saj je prav ona pogasila in utrnila silne požare in vulkanske izlive v mojem možu. Telo ob telesu sem videla in čutila, kako to gre.

Dobrodušno sem se samo smehljala, ko sem videla pa tudi slišala toliko prizadevanja okoli sebe. Kam pa to gre? sem se vprašala, kam pa vse to nese?

In sredi dveh svetovnih vojsk, ki nista imeli primere v zgodovinah tisočletij, kakor nam jih sporočajo učne in druge znamenite knjige, ni bilo nauka in izkušnje dovolj, da bi bili moji neprošeni sobesedniki spregledali.

Tako da sploh ni sile na svetu, ki bi lahko takemu slepcu odprla oči. Propadla so cesarstva, zazibali so se brezkončni teritoriji in — nič. Slepcu ni pomoči, glušču ne moremo pomagati. Da, to je prava beseda — slepci in glušci.

Zame ni bilo mej nikjer, zanje pa je bil svet povsod zagrejen, kamor so stopili in kakor so se obračali, povsod so zadeli, udarili na zapore in zapahe. Ko smo takole živeli desetletja skupaj, so že vedeli, ko smo govorili o vseh mogočih in nemogočih stvareh sveta, so že uganili in rekli:

»Marija pa ne misli tako, Marija misli drugače.«

Ugibali so, kako je to mogoče, da misli njihova po pol sestra, sicer res majčkeno starejša, drugače, popolnoma drugače. Ni mi prihajalo na kraj pameti, da bi bila koga prepričevala, pregovarjala. Dobro sem vedela, da so take reči urojene in da so urojena prav tako njihova nasprotja. Ni lahko nastopati proti stvarem, ki so jih kuhali, gojili in tudi izkuhali in porodili rodovi v svojem uspešnem ali tudi neuspešnem prizadevanju v dolgih vekovih. To sem kar pustila, naj bo, kakor je, in res je ostalo, kakor je bilo, saj je nespremenljivo. Človeški čuti niso zmerom enako odprti in je treba upoštevati, da ni ključ do teh čutov zmeraj pri roki. Včasih ostanejo za dolge vekove zaprti, pa prisijejo spet dobe, ko so noč in dan na razpolago — izvolite, samo uporabite jih po pameti. Tako sem nekako plavala nad vsem tem, ali morala sem biti, pač po očetovem nakazilu, zmeraj stvarna, zelo stvarna. Čudno, prav moja odprtost na vse štiri vetrove mi je pomagala.

Kos za kosom smo morali odprodajati, da smo mašili dolgove. Kaki ozki časi so bili to, kakšna brezupna zaprtost, zazidanost na vse strani. Noč in dan je nevidni, še neznani ojačevalec vpil: Stisnite pasove! Še! Še stisnite! Ali ste pa res do kraja stisnili?! To je bilo tako še pred prvo vojsko.

Mož se ni znašel. Kakor omamljen je gledal in ni vedel, kje bi ušel, kako bi se izmuznil in skril. Na tihem, na skrivaj se je zatapljal z alkoholom, vedela sem, ali nisem mu mogla braniti. Bil pa je alkohol zanj pravi strup in zdravnik mu je to tudi povedal. Saj mu nisem mogla pa tudi ne znala pomagati.

Imeli smo dobrotnika v hiši, to je bil možev brat, ki je živel z nami. Ali tudi on je mašil le od primera do primera, da ne potonemo, da nas ne izženejo iz hiše. Dobrotnik! Mož ni imel žilice za stroje, za industrijo, za mehanične pogone. To mu je bilo popolnoma tuje, in ko je padlo z vso silo po njem, ni pravzaprav vedel, kako bi se zadržal. Tako so morali strmeti rdečkožci v Ameriki, ko so prišli Španci s smodnikom in topovi in niso vedeli, kaj je to. Mislili so in rekli so: To je usoda, to je Bog! A bil je samo smodnik.

Moj mož je videl, da je ročna obrt zatonila in da je z njo zatonil on sam, ki je bil njen otrok in njen stvarnik tudi. Bilo je, kakor da se ga, kar še pride, ne tiče. In ni se ga dotaknilo drugače, kakor da ga je pogubilo.

Bilo je kakor izdajstvo poštenosti. To, kar so delali roka, pest, mišice, celo rama, to naj dela para, elektrika, usnjeni pasovi, transmisije? Očitna sleparija! In prišel je neizogibni konec, ki si ga je mož nazadnje tudi resnično želel.

Vse to sem spremljala, ali samo spremljala, ne več. Kakor sem rekla, bila sem odprta in sem razumela, da čas koraka, čas zmeraj koraka, ne more drugače, in prinaša in odnaša, ne more drugače. Gorje mu, ki misli, da je to konec. Kje pa! Konca ni, sploh ne, to je temeljna zmota, je samo korakanje časa. Seveda se včasih zgodi, da ne moremo slediti. Čuti niso zmerom odprti. Zdi se nam, da čas spi. Včasih spi, se nam zdi, tako dolgo, da rečemo, časa ni, saj ga sploh ni, morda ga tudi ni nikoli bilo, kaj nas trapite in slepite. Ali to je zmota, zmota naših čutil. Čas je zmeraj prisoten, mi pa spimo, zaspimo in mislimo, da je čas. Trudni smo. Saj pa ni čudno, ko je toliko zamejitev okoli nas in zadevamo nenehno obnje. To nas utruja in mislimo, da smo nesrečni. Ali človek se bo skozi tisočletja počasi naučil, da bo razločeval med zunanji branovi in notranji ovirami. Zunanje so pogoste, notranje pa redke. To si večkrat mislim, da bo čas tudi sam pomagal, do koraka, skočil bo, si mislim, čas čez ovire, človek pa bo začuden gledal.

»Ovir ni več?« In si bo mencial zaspane oči.

Tudi ponižanj, ki jih je prinašal delovni dan kar sproti, nisem občutila tako kakor drugi ljudje. Ponižanje? sem se včasih vprašala. Kaj je to? Morda je pa prav tu notri skrito povišanje, ki je nanje mislil moj prijatelj in učitelj, stolni kanonik v mestu, ki je razgrnil po stopnici svileno ruto, da je sédel nanjo. Kdo ve?! Razgovorila sva se in tako sem bila srečna. In od takrat vem, da so vsi pojmi dvoplastni, dva obraza imajo. Vse lahko obrneš na glavo, če si ročen, tako sem postala sredi brezkončnih težav in ovir mala spretnica.

Spomnila sem se, kako je moj mož, ko sva se vzela, rad ocenjeval ljudi in njihove razmere, rad je sploh kritiziral, kritikaster je bil. Meni je bilo vse to tuje. Nič me ni veselilo, da bi tehtala tuje marnje ne na veliki vagi ne na zlati tehtnici. Zmeraj se mi je zdelo, da je človek tak revež, in kaj bi mu merila grehe in prestopke. Če bi meril milijonske in milijardne razdalje, bi me morda ganil. Tako pa — vse je tako majhno, ozko, utesnjeno, še na misel mi ne hodi, da bi merila. Konec koncev bi mu le zmeraj očitala in merila njegovo ozkost, majhnost, skrčenost.

Tako sem v zadnji izmeri življenju le bila hvaležna za to, kar mi je dalo. Ker mi je pa dosti več vzelo, kakor dalo, sem to tako razumela, da moram upoštevati tudi to nenehno in nenasitno jemanje in ropanje.

Ropanje? Da, jemanje na hud način, ko pa na koncu koncev vidiš, da si bil bogat in ti vsega vzeti ni moglo.

Bogata sem bila po očetu, po njegovi drži, ki je bil moja drža. Pravijo: tri vogle pri hiši žena podpira. Jaz sem nosila štiri.

Zdaj pa poglej, sin, kaj so delale sile zemlje z mano teh trideset let, kaj je napravilo z mano, ko sem ležala v ti črni, prhki jami.

Zadnji dušič se plamenček je še svedral v njenih očeh, obeh črnih, globokih jamah.

Grobar se je primaknil. Zajel je z lopato tudi lobanjo in jo posadil poleg kosti v škatlo.

Ne bova se videla več, zdaj nič več, mi je govorila medtem ko je grobar na lopati, ko jo je bil odmaknil pa spet prinesel, molel predme nanji zlato zvezdo, ki je bila napol pokrita in zamazana s prstjo. Razumel sem, bila je »zlata zvezda srečnih dni«. Nanjo se je mama ozirala, ko jo je življenje pestilo, suvalo in poniževalo, nanjo se je rotila, nanjo je zmeraj pomislila, ko ji je bilo težko, da ni mogla na svoji poti več naprej, nanjo, na zvezdo je zaupala in se z njo dogovarjala.

V Ajdovščini je zvonilo poldne, sonce je stalo visoko na svoji poti, še enkrat so žarki od zvezde zasijali, zamahnil sem in grobokop je zabijal pokrov.

Ervin
Fritz

Pesmi

ČEMU Za zbranost potrebujem zložno zakrožen zemljin tir.
Zemlja mora imeti os, nagnjeno malo naprej in vstran.
Čutiti moram, kako s trebuhom odriva vesoljski mir
in zvezde iz leve noči prelaga v desni dan.

Potem se mi v neki sobi na robu Ljubljane
kot zvezda, ki je zašla, v misel prikrade ČEMU,
mi kot biljardna krogla prekotalika možgane
in se ustavi na dnu.